

בכורי השפחה

בפרשתנו מסתיים סיפור עשר המכות בתיאור מכת בכורות העתידה לבוא (יא, ח): "וימת כל בכור בארץ מצרים מבכור פרעה הישב על כסאו עד בכור השפחה אשר אחר הרחם". בהמשך, בתיאור שלאחר המכה יש שינוי קטן (יב, מט): "מבכר פרעה הישב על כסאו עד בכור השבי אשר בבית הבור". כאן מתעוררת לפנינו שאלה קשה. למה נידון "בכור פרעה"? התשובה היא בעצם המסר הראשון שהקב"ה שולח לפרעה (ד, כב-כג): "בני בכרי ישראלי... שלח את בני יעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הרג את בנך בכרד". אך למה נענש "בכור השפחה", שגם היו היה משועבד במצרים. כאן רוצה אני להביא לפניכם ארבעה תמונות מהתשובה שנתנה על ידי החכמים.

התמונה הראשונה מימי התנאים, מופיעה במדרשים בניסוחים שונים: "ללמדך שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל היו השבויין שמחין בהם שנאמי' (משלי יז, ה): "שִׂמְחָה לְאִיד לֹא יִנְקָה" (מכילתא פרשת בא, יג). אין לי ספק שתמונות מהחיים תחת שיעבוד רומא באו כאן לידי ביטוי. בכור השפחה לא השתתף ישירות בשיעבוד היהודים, אך הם נהנו ממנו, כדבריו של רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי המתייחס ל"שפחות הכדונות לרחים". השפחות "הכדונות", מילה עברית שכמעט נשכחה, כלומר כבולות לרחים, "היו אומרות רצוננו בשיעבודנו וישראל בשיעבודן". כשהיו רואות את שיעבוד ישראל היו מתנחמות משעבודן, וכדברי העיר צור הצופה על הסכנה האורבת על ירושלים (יחזקאל כו, ב): "הָאֵחָ נִשְׁבְּרָה דְלִתּוֹת הָעַמִּים נִסְבָּה אֵלַי אִמְלָאָה הִתְרַבְּהָ". קריאת השמחה 'הָאֵחָ' היא ביטוי לאנטי-ישראליות פסיבית ממנה אפשר להרוויח.

את הפרק הבא נכתב על ידי רש"י בפירושו לפרשתנו: "ולמה לקו בני השפחות שאף הם היו משעבדים בהם ושמחים בצרתם". רש"י מוסיף: "שאף הם היו משעבדים בהם", פעילותו של בכור השפחה הוא כאן אקטיבי. לא נטעה אם נראה בפנינו את מסעי הצלב בהן גם משועבדי המשטרים הפיאודליים השתתפו בפרעות נגד היהודים. נעבור כמה מאות בשנים, ונפנה אל רוסיה הצארית. רבי צבי אלימלך מדינוב (אגרא דכלה קא ע"א) חוזר אל הפסוק, ומקשר אותו אל פרשת ברית בין הבתרים המנבא את השעבוד. הוא קורא שוב את הנאמר שם (בראשית טו, יג-יד): "כִּי גַר יִהְיֶה זֶרְעֶךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדּוֹם וְעָנּוּ אֹתָם... וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי". הגוי המשועבד למצרים גם הוא השתתף בשיעבוד ובעינוי ישראל, גם אותו "דן אנכי".

התמונה הרביעית נכתבה בעקבות השואה על ידי הרב זלמן סורוצקין (1880-1966) בפירושו לתורה "אזניים לתורה" (שמות עמ' צג). הרב סורוצקין, שהצליח ב-1940 להימלט ארצה. הוא היה מ-1954 ועד לפטירתו ב-1966, היה ראש מועצת גדולי התורה של אגודת ישראל. ואגב, הוא אשר ייסד ב-1953, את החינוך העצמאי, הייתה לו תעודת בגרות בעקבות בחינות אקסטרניות בלימודי חול.

כגדולי החרדים באותם הימים הרב סורוצקין חי את השואה על כל ממדיה והיא נוכחת בכתביו. הוא נמלט מפולין הכבושה על ידי הנאצים והקומוניסטים ואת שתי האופציות הוא הכיר מקרוב. בתקופת ההשכלה נוצרה האשליה הראשונה: "כאשר הבריק 'האור המתעה' של התרבות המערבית נלוו אליה רבים מבני ישראל בתקווה שעל ידה נשיג שוויון זכויות, ונהיה ככל הגויים", ושנאת ישראל וסבל עמינו ייעלמו. והנה לפנינו האבסורד מתממש. "וכמו לפקוח עיני עיוורים, הטרגדיה הגדולה "יצאה תורת הרסיוזם", הגזענות, "דווקא מברלין, ערש ההשכלה". עד כאן תולדותיו של בכור פרעה והמן. אלא שבעידן המודרני "קם אליל חדש וכבש הלבבות, אליל הסוציאליזם, שחרת על דגלו את הסיסמה 'פועלים ועובדים מכל העמים והארצות התאחדו'!... למלחמה על המעבידים והמשעבדים אותם". זאת הייתה מלחמתם של בכורי השפחות, והרבה לבבות יהודיים נכבשו בתקווה "להיות 'חברים' עם פועלי הגויים". והנה כאשר בכור פרעה כבש את אירופה כולה, "פנו העובדים והפועלים שלנו אל 'חבריהם' לדעה... שיגינו עליהם... ולכל הפחות שיתנו להם מקלט בבתייהם. ומה גדלה אכזבתם בראותם ש'חבריהם' פנו אליהם עורף, ולא רק שלא 'הכירו' אותם, אלא שרבים... הצטיינו בהשמדת היהודים". אכן, "בני השפחות העובדים וישנים אחר הרחיים, היו להם אחים ולשעבוד – בני ישראל. אבל 'שנאת עולם לעם עולם' גזרה אחרת". ובדרך זו הלכו נכדי השפחות, השמאל החדש.

להפתעתנו מוסיף הרב סורוצקין הערה. "הפרולטריון לא עמד בניסיון, ואפילו רחוק מהנאצים, בערבות סיביר "שמעו הגולים היהודיים דברי נאצה מ'חבריהם' מאומות העולם. הקרע לא התאחה על ידי חזון השלום הקומוניסטי. הגויים המעטים "שהצילו יהודים ונתנו להם מקלט בבתייהם, והעמידו את חיי עצמם בסכנה, היו אלה דווקא מבעלי דת שביניהם, שעשו זאת מהכרה ואחריות לפני יום הדין הגדול". זהו אחד מניצוצות הטוב שבדתות, בעידן שהן מסכנות את עתיד האנושות.